

ג. הכוונה

הכונה וכוונה. לשתי המלים שורש משותף, ההכנה היא ראשית הכוונה. בהכנה האדם משתחרר ממחשבות שאינן קשורות לעניין התפילה. שיחרור זה מתקיים הן ביחסו של האדם לעולם החיצוני והן בהיערכות הנפש. אין לומר, שההכנה היא ניתוק מהעולם החומרי או מהמציאות החיצונית. אדרבה, תפילות רבות עוסקות בענייני העולם הזה, הן כבקשות, והן כתהילות ותשבחות. אלא שענייני העולם עובדים תהליך של ספיריטואליזציה, של מתן צביון חדש, המכשיר אותן להיות תפילות. תהליך זה מוכר היטב לכל מי שעסק בדרך של עיון הלכי או אמנותי בדברים הנחשבים במציאות לעניינים שיפה להם השתיקה. המצורע מעורר בחילה, אבל דיני צרעת הם טהורים כדיני שבת. הספיריטואליזציה שבתפילה היא חדיפה הרבה יותר, כמעט פרוץ כסאלית. כי מצד אחד, בעת התפילה, הבאה מתוך מניע חיצון, המאורע החיצוני (המצוקה או הישועה) עומד בחריפות רבה מפני התודעה, ומאידך מתמלֵא אה התודעה מציאותו של ה'. החוק של הפיסיקה, ששני דברים אינם יכולים להיות בזמן אחד במקום אחד, אינו חל על חיי הנפש, העולם וה' נמצאים כאחד בלב האדם. דרך זאת של מילוי הלב ע"י המציאות והבורא כאחד מצויה ברוב פרקי תהלים.

השבח הטהור. כשהאדם מתחיל לחשוב על הקב"ה ועל גדולתו, הופכת מחשבתו לתפילה. לא שבח מעשי ידיו של הקב"ה, הנראים במציאות, כי אם שבחו של האינסוף, המופשט ביותר והמודע רק בקרב לב. וכבר אנו נמצאים בגבולותיה של המיסטיקה. הנפש מתרוננת מהמציאות הממשית, מכל מה שקשור באיזו מידה שהיא באותה מציאות, ומתפנית למחשבת השם, הגדולה, האור ושאר מצויי המחשבה הדתית. גם כאן באה הכנה והזמנה לקראת הכוונה. אלא שהכנה זאת אינה בספיגת העולם החיצוני, כי אם בהדחתו. האפשרית הדחה מדעת? היוכל אדם לשלוט במחשבתו ולכוונה כאוות נפשו? שאלה זאת העסיקה הרבה את המיסטיקנים, ואחד מהם אומר: "כל עוד אין ענן השכחה בינינו ובין העולם כולו, רחוקים אנו מאלוהים. וכשאני אומר: 'כל העולם כולו' איני מתכוון לברואי עולם הבודדים, כי אם גם לכל הקשור בהם.

דב רפל

בין שהנך חושב עליהם כעל בריות חומריות, ובין כעל יצורים רוחניים, בין שאתה חושב על מצבם, ובין על מעשיהם, על טובתם או על רעתם. בקיצור, יש להסתיר את הכל מתחת לענן השכחה.

אמנם לפעמים רצוי לחשוב על היצורים הבודדים, מה הם ומה מעשיהם, אולם במקרה זה, אין למעשה כל תועלת במחשבה זאת. כי הזכירה והחשיבה על דבר מהדברים משפיעה השפעה רוחנית. עיני רוחך מתרכזות בדבר הנחשב, בדומה לעיני הקלעי המכוונות אל המטרה... ובגלל זה, כל עוד הנך נותן דעתך על דבר, שאינו האלוהים, הרי אתה מתרחק ממנו (ענן העדר הדעת Cloud of Unknowing פרק ה). גם ההכנה תלויה בסיעתא דשמיא. על כן צריך לבקש עליה ולהקדים לתפילה "תפילה קודם התפילה".

כוונה מכוונת. מהשרש "כון" נגזרה המלה "מכון", המציינת דבר מבוסס, שאינו זו ממקומו. מהשרש "כון" נגזרה המלה "כיוון", הקשורה בתנועה. "הכוונה" וה"כיוון" יש להם צד משותף. הכוונה אינה התרכזות בלבד. להתרכזות יש לא רק נושא, האדם המתרכז, אלא גם מושא, העניין שעליו מתרכזת המחשבה. במחשבה המדעית, המושא של ההתרכזות נחשב לנושא שלה, על כן נקראת מחשבה זאת אובייקטיבית. במחשבה הדתית, האדם אינו נעלם מהתמונה, המחשבה מכוונת מן הנושא אל המושא. בתפילת הבקשה מופיעים שלושה — האדם, העולם וה', בשבח הטהור — שניים, האדם וה', אבל אין אנו מעלים על הדעת את התפילה שבה מופיע האדם בלבד.

ת ש ו מ ת ל ב ו ר י כ ו ו ז . החזרה המתמדת על דברי התפילה גורמת להשגת תגרות התפילה ו"אמירה" בהיסח הדעת. "אם תתפלל בהנעת שפתיך ופניך אל הכותל ואתה חושב במקחך ובממכרך, ותקרא התורה בלשונך ולבך בבניין ביתך, מבלי בחינת במה שתקראהו... לא (אך) תחשוב, שהנעת לתכלית, אבל תהיה אז קרוב ממי (לאלה), שנאמר בהם: 'קרוב אתה בפיהם ורחוק מכליותיהם' " (מורה נבוכים ח"ג פ' נא). כיצד יש להבין את ה"בחינה", שעליה מדבר הרמב"ם? הדרישה המינימלית היא לתשומת לב, למתן הדעת על הדברים היוצאים מן הפה. אולם ברור, שתכלית הכוונה אינה תשומת הלב, כי אם התרכזות. וכמאמר הרמב"ם "יפנה את לבו מכל המחשבות, ויראה עצמו כאילו עומד לפני השכינה" (הל' תפילה פ"ד, הל' טז).

ת ו כ ן ה כ ו ו נ ה . אפשר להבין את הכוונה ככוונות הנפש לקראת התוכן העומד לבוא, ולהגדירה בעיקר ע"י הגדרה שלילית, כניגודה של האדישות. בדרך זאת, כמצבה של הנפש היחכה לתוכן, הגדיר את הכוונה קאנט באמרו: "הכוונה היא מצב של כוונות נפשית לקראת קבלת הלך מחשבה דתי". אולם גדולי המתפללים היהודים ראו בכוונה גם תוכן, ולא עוד אלא שלימדו להבחין בין הכוונה לקראת התפילה ובין הכוונה בעת התפילה.

(א) הכוונה לקראת התפילה. ר' יהודה הלוי מתאר את החסיד המתכוונן לתפילה, ויש לנו יסוד לשער שתיאור זה מכיל לא מעט קיום אוטורי ביוגרפיים: "ומישר כלי המחשב ומפנה אותו מכל אשר קדם מהמחשבות העולמיות. ומצוה המדמה להמציא ההידור שבצורות הנמצאות אצלו בעזר הזכרון ולדמות אליו העניין המבוקש, כמו מעמד הר סיני ומעמד אברהם ויצחק בהר המוריה. וכמו משכן משה וסדר העבודה וחול הכבוד בבית המקדש, וזולת זה הרבה" (הכוזרי מאמר ג, סי' ה). יצורי דמיון אלה אין להם כל קשר עם תכנה של התפילה. הם תכנים, אשר אם יופיעו בעת התפילה עצמה, יסיחו את דעת המתפלל וישיגו ההיפך ממטרתם, אך כהכנה הריהם רצויים.

(ב) הכוונה בעת התפילה. ד' יהודה הלוי כותב: "וכן יעלה החסיד על לבו עניין כל ברכה, ויבין הכוונה ממנה (שלה), ומה שהוא נתלה (קשור) בה. הנה יצייר ב"יוצר המאורות" סדר עולם העליון וגודל האישים ההם וגודל תועלתם, ושהם אצל בוראם כקטן שברמשים... יחשוב בזה (כך), כדי שלא יגדלו בעיניו המאורות, ויסיתו השטן בקצת דעות אנשי הרוחניות (כיתה מכיתות הכופרים) ויעלה בלבו, שהם מזיקים ומועילים בעצמם... וכן יתן אל לבו ב"אהבת עולם" הדבק העניין האלוהי (השכינה) בעדה המוכנה לקיבולו... ויסמוך לזה קיבולו התורה בקריאת שמע. ואחר כך, במה שכולל "אמת ויציב" מהעניינים הנמרצים (הסמוכים) לקבלת התורה... ואחרי כן מסדר הקשרים (עיקרי האמונה), אשר הם ישלמו (יגיעו לידי שלימות) קשרי היהודים. והוא שיודה באלהותו יתברך ובקדמותו ובהשגחתו על אבותינו, ושהתורה מעמו... ומי שהשלים כל אלה בכוונה גמורה, הוא ישראל אמת" (הכוזרי מאמר ג, סי' יז).

כוונה כוללת וכוונה מפורטת. בין התפילה מן השפה ולחוץ, ללא כל כוונה, ובין התפילה המלווה כוונה מפורטת, ריכוז המחשבה בכל מלה — עומדת התפילה מתוך כוונה כוללת. הכוונה בתפילה זאת אינה במשמע המלים, כי אם בעבודת ה'. הבורות בשפה העברית גרמה, שגם שלומי אמונים לא יכלו להגיע בתפילתם לכוונה מפורטת. ובנפש מתפללים אלה, ברובם בקרב החסידות הדרומית, היה מרחק רב בין תכנה של התפילה שבלב ובין התפילה שבסידור. יותר משהושפע האדם על ידי הרוחניות שביסודו, הושפע על ידי האביזרים הגשמיים של התפילה, בית הכנסת, הטלית, התפילין, הסידור וכו', לקראת מצב נפש של תפילה בכוונה.

כוונת "כוונות". הקבלה הכניסה משמעות חדשה, סודית, לכוונת התפילה. המשמע המילולי של התפילה הוא רק הצד החיצון של תוכן התפילה. לות, תוכן הפנימי, האמיתי, הוא בגדר סוד כפול, חכמה נסתרת רשומה בכתב סתרים. (א) מספר המלים בתפילות שונות¹, ראשי התיבות וסופיהן,

מלים וביטויים, רומזים לפסוקים, לשמות ולרעיונות חשובים בקבלה. (ב) ית-רה עליה דרגת כוונת השמות והייחודים. שמות ה' וכינויו המופיעים בתפילת, ובפרט בתפילות עמידה ("שמונה עשרה") מכוונים כנגד שמותיו השונים של ה' הרמוזים בצירופי אותיות מפסוקי התורה. מובן, שגישה זאת לתפילה חייבה יחס מיוחד אל נוסח התפילות. אם לפי ההלכה נוסחאות תפילה רבות כשרות במידה שווה, רואה הקבלה את כל ערכה של התפילה בנוסחאות מסויי-מות דווקא, כי רק בנוסחאות אלה אפשר ל"כוון". במובן הקבלי של המלה. הכוונה השלמה. יש שכוונתו של אדם רצויה, ומעשיו אינם עולים בידו. הוא מתכוון, אבל אינו מכוון. לכוון — לקשר שני דברים אשר היו נפר-דים, בקשר העושה אותם חטיבה אחת. על ידי צירוף המתכוון והמכוון נוצר דבר חדש, מורכב יותר ומתוקן יותר. כך קשורים זה בזה הכוונה הנכונה ותיקון העולם, וכמאמר הרב קוק: "תחיית הכוונה היא תחיית העולם" (אורות המוסר עמ' קכד).

מידת הדין ומידת הרחמים

מכוח מה בא המתפלל אצל ה' ומבקש? השורש של המלה "תפילה" רומז לפלילים, לדין. המתפלל-המבקש בניגוד למתפלל-המהלל רואה עצמו עומד לפני כיסא הדין. הרב יוסף היינמן גילה ב־34 תפילות הנזכרות בתלמוד ובמדרשים צורות לשון ומבנה הלקוחות מסדרי בית הדין, והוא מוצא בהן חמישה שלבים עיקריים המקבילים לסדר הדין: הפנייה, הטיעון, הבקשה, צידוק הדין, מתן סימן שהתפילה נתקבלה (מתוך הרצאה בכינוס העולמי השלישי למדעי היהדות, ירושלים ת"ו, תשכ"א). גם השורש של המלה "תפי-לה" וגם צורות הלשון השאולות משפת בעלי הדינים, אינם מחייבים את המסקנה, שהתפילה היא תביעת האדם לצדק. כי יש משפט בין אדם לחברו, ויש משפט בין אדם לשופטו. במשפט שבין אדם לחברו, הנאשם יזכה בדין אם יוכיח צדקתו. לא כן, כש"הוא הדיין, הוא העד, הוא בעל דין", כי במקרה זה זיכוי האחד הוא הפסדו של השני. על כן, מישור הדין אינו מוכרח להיות דווקא מישור הצדק, הוא יכול להיות גם מישור הרחמים. העברת הדין למי-שור הרחמים מעידה, שבעל הדין מודה באשמתו, והוא מקווה שינהגו בו לפנים משורת הדין. על יסוד מה הוא מקוה ליחס זה? ייתכן שבעל הדין

1 יש ב"ברוך שאמר" פ"ז חיבות, על שם "ראשו כתם פו" ... אומר ועושה — ומתקן ב"בינה", גוזר ומקיים — ב"חסד" ... מרחם על הארץ — במדת ה"דין" ... מרחם על הבריות — שמוציאה הארץ, כי הם "תפארת" בניה, שכר טוב ליראיו — הם ב' מדות, "ימין" ו"שמאל" ... שמו — עולה רצון והוא "מקור" הכל ("שמו" בגימטריא "רצון" ובגימטריא "מקור").

תומך יתדותיו במידותיו של הדיין, הידוע כרב חסד כלפי כל אדם, וייתכן שהוא בוטח ביחס האהבה והחסד שהוגה הדיין כלפי הנידון בלבד. המידה הראשונה נקראת רחמים, והיא כלפי כל העולם כלו: "ורחמי על כל מעשיו", "הזן את העולם כלו... ברחמים", "המאיר לארץ ולדרים עליה ברחמים". המידה השניה היא מידת האהבה: "הבוחר בעמו ישראל באהבה", "אשר... צונו לברך את עמו ישראל באהבה". מידת אהבה זאת אף היא יכולה להתבטא ברחמים, לא ברחמנות, אלא "כרחם אב על בנים". המתפלל היהודי אינו רוצה לעמוד בתפילה בשורה אחת עם שאר באי עולם. הוא שייך ל"עם אחד", גוי אחד בארץ, ועל ייחודו הוא בוטח. הפילוסופים — אין דעתם נוחה מזה, שמייחסים להקב"ה תכונות נפש אנושיות כאהבה ורחמים. אולם פילוסופיה לחוד ותפילה לחוד.

לדעת המתפלל, לא רק התורה והנביאים מכריזים על אהבת ה' לעמו. ההיסטוריה מעידה ומכריזה על אהבה זאת בקול גדול שאינו פוסק. "עורת אבותינו אתה הוא מעולם, מגן ומושיע לבניהם אחריהם בכל דור ודור". מעולם ועד עולם נוהג הקב"ה בעמו מתוך אהבה. הפילוסופים יכולים למצוא את האהבה בסדר עולם, תופשי התורה — במתן תורה, אבל העם, שאינו לא בזה ולא בזה, מוצא אותה בגורלו, גורלה של אומה המשולה לכבשה הנתונה בין שבעים זאבים, ורק רחמי ה' ואהבתו מצילים אותה מהיות טרף לשיניהם. ועל כן מאורע־הדגם שבהיסטוריה הוא בעיני העם ובעיני בעלי התפילה, לא מעשה בראשית ולא מתן תורה, כי אם יציאת מצרים.

רעיון הבחירה הוא חסר משמעות בעולם של אלים לאומיים. רק בעולם של אל אוניברסאלי יתכן עם נבחר. ברוב התפילות מופיעה האוניברסאליות כרקע להבלטת הבחירה. דוגמא לכך: (א) עלינו לשבת לאי דון הכל... של א ע ש נ ו כ ג ו י י ה א ר צ ו ת ". (ב) "הודו על ארץ ושמים. וירם קרן לעמו". תפילת ימים נוראים היא אחת המעטות שבה ה' פעיל כאלוהי העולם כולו, וגם עוברת התפילה מ"ובכן תן פתוך על כל מעשיך" אל "ובכן תן כבוד לעמך".

בשעה שמחברי התפילות באו לבטא את שבחו של מקום, מצאו לפנייהם שתי דרכים, את שבחו של בורא עולם, ואמרו: בא"י אלהינו מלך העולם, ואת שבחו של אלוהי ישראל: "בא"י אלהינו ואלהי אבותינו".

המשמעות האוניברסאלית של המלה "העולם" היא כפולה. בלשון המקרא מובנה "נצח" (פרט אולי לקהלת ג, יא), בלשון חכמים, כבלשוננו, מובנה "יקום", וכן "מלוך על כל העולם כלו". ונראה, שמובן המלה "העולם" בברכה מובנו "יקום", כי בתקופת אנשי כנסת הגדולה נהגו לציין את הנצח ע"י "לעולם" או "מעולם". וכן יש להבין דברי הברכה "שבחו וגבורתו מלא עולם".